

کلیات

آیا هرگز از خود پرسیده‌اید که اگر گلها زیبا نبودند، اگر ستاره‌ها زیبا نبودند، اگر ماهیها زیبا نبودند و در یک کلام اگر هستی زیبا نبود چه می‌شد؟

و اگر هستی بخش بی‌همتا همه‌چیز را زیبا می‌آفرید، اما توانایی درک زیباییها را در سرشت ما نمی‌نهاد چه پیش می‌آمد؟

خوشبختانه هستی زیباست و خدای مهربان ما را به گونه‌ای آفریده است که نه تنها به درک زیباییها قادریم، بلکه توانایی خلق زیبایی را نیز داریم.

حضور عنصر زیبایی، در نقاشیهای دوران غارنشینی و سفالینه‌ها و دست ساخته‌های کوچک و بزرگ دوره‌های بعد تا مصنوعات و پدیده‌های مدرن و فوق مدرن امروزی همه نشان‌دهنده وابستگی و دلبستگی همیشگی انسان به زیبایی است. به عبارت دیگر، آدمی هرچه ساخت آن را با زیبایی درآمیخت.

خط نیز به عنوان یکی از بزرگترین اختراعات بشری از این قاعده مستثنی نبوده است، و در طول تاریخ، آدمیان با تلفیق خط و زیبایی انواع خوشنویسی را پدید آورده‌اند.

جوامع اولیه بشری، برای ورود به دوره تمدن، به وسیله ارتباطی جدیدی نیازمند بود تا فارغ از محدودیتهای ارتباط شفاهی، بتواند فراتر از بعد مکان و زمان امکان ثبت و انتقال افکار، مقاصد و مفاهیم مختلف را فراهم آورده ارتباط پایدارتر انسانها را با یکدیگر برقرار سازد. برای اختراع چنین وسیله‌ای، هنر طراحی و نقاشی که از دیرینه‌ترین وسیله‌های ارتباط آدمی بود مورد استفاده قرار گرفت و انسانها با ساده‌تر کردن نقوش و اشکال، به اختراع خط تصویری، نایل آمدند. یکی از بارزترین نمونه‌های این نوع خط، خط هیروگلیف است که حدود پنج‌هزار سال پیش در مصر رواج داشته و از چپ به راست نوشته می‌شده است (تصویر ۱-۱).

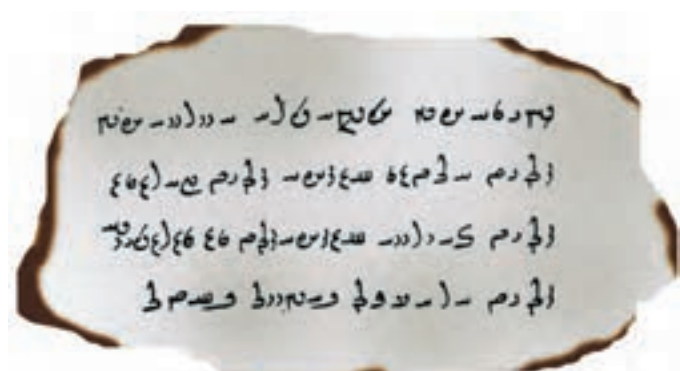

تصویر ۱-۱- خط هیروگلیف

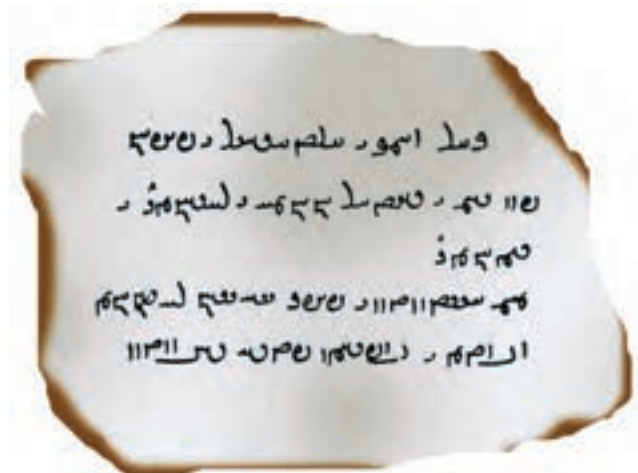
معنا	تصویر	بابلی جدید ج ۱۰۰ ق ۲۰	آشوری جدید ج ۷۰۰ ق ۲۰	بابلی قدیم ج ۱۷۰۰ ق ۲۰	آکدی قدیم ج ۱۹۰۰ ق ۲۰	آشوری قدیم ج ۲۲۰۰ ق ۲۰	میخی ج ۲۴۰۰ ق ۲۰	سومری کلاسیک خطی ج ۲۴۰۰ ق ۲۰	جدت نصر ج ۲۸۰۰ ق ۲۰ ج ۳۱۰۰ ق ۲۰	تصویر نگارها اوروک ج ۹۰۰۰ ق ۲۰
جلوی سر	گردن + سر									
انسان	بدن پوشیده									
پرنده	پرنده نشسته									
گاو	سر گاو									
آسمان	ستاره بهشت خدا									
آب، بذر، پدر، پسر	جریان آب									
زمین، درخت	قطعه زمین + درخت									

تصویر ۱-۲- سیر تکاملی خط تصویری به خط میخی

خطوط تصویری در سیر تکامل خود، به تدریج از نقوشها و طرحهای ساده به علائم و نشانه‌های رمزگونه و قراردادی تغییر شکل یافت و به اختراع خطوط الفبایی منجر گردید، که اغلب صاحب نظران آن را بزرگترین اختراع بشر و بارزترین نشانه ورود به دوره تمدن و اساسی‌ترین عامل پیشرفت علمی و فرهنگی بشر در طول تاریخ به حساب آورده‌اند. در ایران باستان، خطوط متعددی متداول بوده است. کهن‌ترین این خطوط، خط میخی ایرانی است که از خط میخی تمدنهای بین‌النهرین اقتباس شده است. این خط دارای ۴۲ علامت بود و از چپ به راست نوشته می‌شد. کتیبه‌های فراوانی از این نوع خط بر جای مانده که مربوط به دوره هخامنشیان است. بعدها در دوره اشکانی، ایرانیان به اختراع خط پهلوی نایل آمدند که همانند خط میخی از چپ به راست نوشته می‌شد اما به لحاظ ساختار، به کلی با آن متفاوت بود. بعدها در زمان ساسانیان با اقتباس از خط پهلوی، خطی جدید وضع شد که برای نوشتن اوستا به کار رفت و به خط اوستایی شهرت یافت. آنچه در این خطوط (پهلوی و اوستایی) قابل توجه و تأمل است وجود خطوط منحنی، گردیها و دندانه‌ها در الفبای آن است که این ویژگیها در انواع خط و خوشنویسی بعد از اسلام ایرانیان نیز به وضوح دیده می‌شود.

تصویر ۱-۴- خط اوستایی

تصویر ۱-۳- خط پهلوی

هرچند تلفیق خط و زیبایی در تمامی تمدنها و فرهنگها، به اشکال گوناگون صورت پذیرفت، اما آنچه در دوران شکوفایی فرهنگ و تمدن اسلامی، به دست هنرمندان مسلمان به وقوع پیوست و به پیدایش انواع خوشنویسی اسلامی منجر شد، بی گمان نقطه اوج هنرنمایی آدمی در عرصه خط و خوشنویسی است. در این دوران درخشان هنر خوشنویسی به چنان مرتبه‌ای از تکامل و تعالی رسید که از زیانگاری و زیبانویسی محض، به نوعی نقاشی انتزاعی و هنری قدسی ارتقا یافت. عشق و علاقه وصف‌ناپذیر مسلمانان به کتابت کلام وحی که عبادتی بزرگ محسوب می‌شد موجب گشت تا آنان تمام توان خود را در هرچه زیباتر نوشتن قرآن به کار گیرند و در نهایت، به ابداع انواع خوشنویسی اسلامی نایل آیند و در مدتی کوتاه چنان آثار شگفت‌انگیزی در زمینه خط و خوشنویسی پدید آورند که در هیچ دوره‌ای از تاریخ بشر سابقه نداشته است.

خط کوفی اولین خطی است که برای کتابت و تزین کلام وحی به کار رفت و تا قرن سوم تنها خط رسمی مسلمانان محسوب می‌شد. این خط، در شیوه‌های بسیار متنوع نوشته می‌شد به طوری که مردم هر منطقه دارای شیوه خاصی در نگارش آن بودند. ایرانیان نیز با پذیرش اسلام، این خط را در نگارش قرآن به کار گرفتند و به شیوه‌ای خاص دست یافتند که بعدها به نام کوفی ایرانی شهرت یافت.

تصویر ۵-۱- صفحه‌ای از قرآن به خط کوفی — ۳۲/۲×۲۲/۵ cm — (قرن ۳ ه.ق.)

یکی از مهمترین وقایع هنری این دوره درخشان، ابداع خط نسخ بود که به اعتقاد برخی از صاحب‌نظران در اواخر قرن سوم هجری توسط ابن مقبله ابداع شده بود و به اعتقاد برخی دیگر، این خط پیش از ابن مقبله وجود داشته اما وی آن را با ایجاد تناسبات دقیق و بر مبنای مقیاسی معین تکامل بخشیده است. در هر صورت، ابن مقبله بی گمان بزرگترین و خلافت‌ترین هنرمند تاریخ خط و خوشنویسی است، زیرا آنچه را که او به نام نسخ ابداع کرد یا تکامل بخشید پیش از آنکه نوعی خوشنویسی محسوب شود نوعی خط است. خطی که سهولت فراگیری خواندن و نوشتن آن نسبت به خط کوفی موجب گسترش «سواد» با شتابی چشمگیر در بین مسلمانان شد و در پیشرفت علمی و فرهنگی کشورهای اسلامی اساسی‌ترین نقش را ایفا کرد.

تصویر ۱-۶- خط نسخ - شمس الدین بایسنقری - ۲۵×۳۵ cm -
(قرن ۹) - هرات

ابتکار و خلاقیتی را که این نابغه ایرانی در ساختار نسخ به کار برد، چنان است که امروزه بعد از گذشت بیش از ۱۲ قرن همچنان خط رایج کشورهای اسلامی است. و هنوز هم در مقام مناسبترین نوع خوشنویسی در کتابت قرآن کریم به کار می‌رود (تصویر ۱-۶).

از دیگر انواع خوشنویسی که در این دوران ابداع شد می‌توان ثلث، توقیع، رقاع، ریحان و محقق را نام برد که این مقله در ابداع و تکامل همه آنها نقش اساسی داشته است. وی که از اهالی شیراز بود و در بغداد خدمت می‌کرد و در حکومت بنی عباس تا مقام وزارت ارتقا یافته بود سرانجام به دستور خلیفه دست راستش قطع گردید و به دنبال آن، در زندان دارالخلافه به قتل رسید.

هنرمندان ایرانی که در ابداع و تکامل انواع خوشنویسی اسلامی نقش اساسی داشتند و در آفرینش آثار خوشنویسی و نیز کاربرد آن در صنایع دستی و معماری پیشتاز و سرآمد بودند، در حدود قرن هفتم هجری خوشنویسی تعلیق را برای نگارش متون فارسی ابداع کردند. این نوع خوشنویسی، دارای اتصالات بدیع بود و خطوط منحنی به کار رفته در ساختار آن، استعداد و توان شگرف ایرانیان را در نوآوری و خلاقیت هنری نشان می‌داد (تصویر ۱-۷). اما هنوز طبع لطیف ایرانی و نگاه عارفانه و عاشقانه وی به هستی و هستی‌آفرین، نیازمند نوعی نابتر از خوشنویسی بود تا در آینه آن به تمامی، خود را باز نمایند. در حدود قرن هشتم هجری این حادثه خجسته به وقوع پیوست و خوشنویسی نستعلیق ابداع شد. در ساختار این نوع خوشنویسی، خطوط منحنی که نرمی، زیبایی، شادی و مهربانی را القا می‌کند چنان هنرمندانه به کار رفت، که در مدتی کوتاه به

تصویر ۷-۱- تعلیق — صفحه اول حکمت الاشراق
سهروردی به خط سید محمد المنشی سلطانی —
اندازه اصلی ۲۱×۳۴ cm — (قرن ۹ هـ)

تصویر ۸-۱- نستعلیق — به خط میرعماد —
(اوایل قرن ۱۱ هـ) — ۲۲×۳۸ cm

عروس خطوط شهرت یافت. در هندسه روحانی نستعلیق، زیبایی، تناسب، هماهنگی و استواری در حد کمال به هم آمیخت و هنری نمادین از نگاه عارفان ایرانیان به هستی و عشق آنان به یگانه محبوب جمیل هستی آفرین و مهرورزشان به سرزمین ایران و زبان فارسی شکل گرفت و بارزترین نمود هویت ملی در هنر، پدید آمد (تصویر ۱-۸).

نستعلیق با دستهای هنرمند میرعلی تبریزی در اوایل قرن نهم، نظام یافت و با ابتکار و خلاقیت میرعماد بزرگ در اوایل قرن یازدهم کاملتر شد و با هوشمندی میرزا محمد رضا کلهر در قرن سیزدهم بر زیباییش افزوده شد و نیز برای به کارگیری در صنعت چاپ، اندک تغییراتی یافت و در همین دوران خوشنویسان هنرمندی چون میرزا غلامرضا اصفهانی و میرحسین، با نگاهی تازه به جنبه‌های تجسمی و تصویری نستعلیق، سیاه مشقهای جاودانه خود را آفریدند. علاوه بر این ستارگان بزرگ، هنرمندان و خوشنویسان بسیاری تا به امروز در این وادی کوشیده‌اند و در تطوّر و تکامل خوشنویسی نستعلیق عاشقانه تلاش کرده‌اند (تصویر ۱-۹).

تصویر ۹-۱- سیاه مشق نستعلیق - میرزا غلامرضا اصفهانی - (قرن ۱۳ هـ)

در اواخر قرن دهم، هنرمندان ایرانی خوشنویسی شکسته نستعلیق را با اقتباس از نستعلیق و تعلیق پدید آوردند. این خوشنویسی جدید و زیبا که با سرعت بیشتری نسبت به نستعلیق نوشته می‌شد، در مکتوبات رسمی و تنظیم اسناد و نامه‌نگاریهای روزمره مورد استفاده قرار گرفت. علاوه بر آن، هنرمندان بسیاری در جهت خلق آثار

هنری از این نوع خوشنویسی بهره گرفتند و در تکامل آن کوشیدند که از آن جمله می‌توان محمدقلی خان شاملو، محمد شفیع هروی (قرن یازدهم هـ)، درویش عبدالمجید طالقانی (قرن دوازدهم هـ) علی اکبر گلستانه و میرزا غلامرضا اصفهانی (قرن سیزدهم هـ) را نام برد (تصویر ۱۰-۱).

تصویر ۱۰-۱- شکسته نستعلیق - جلیل رسولی (معاصر) - ورق طلا - مرکب

آشنایی با ابزار خوشنویسی و روش تراشیدن قلم

قلم‌نی

مرغوبترین نوع قلم‌نی، به قلم دزفولی معروف است که در انتخاب آن باید به نکات ذیل توجه داشت :
رنگ پوست قلم، قهوه‌ای مایل به سرخ و رنگ گوشت داخل آن متمایل به رنگ سفید (بدون کجی و انحراف) و قطر آن در حدود قطر مداد باشد.

مرکّب

مرکّب خوشنویسی در دو نوع خشک و مایع وجود دارد که امروزه بیشتر از مرکبهای مایع استفاده می‌شود.
مرکبهای مایع در رنگهای مختلف در بازار موجود است. بهترین نوع آن مرکبی است که در عین پرنگی و غلظت، دارای کشش قابل قبولی باشد.

کاغذ

مناسبترین نوع کاغذ برای خوشنویسی، کاغذی است که دارای صافی متوسطی باشد. کاغذهای بسیار صاف و لغزنده یا زبر برای خوشنویسی مناسب نیستند. در برخی موارد به جای کاغذ از مواد دیگری مانند : چوب، مقوا، بوم و ... استفاده می‌شود که در این موارد، باید قلم و مرکّب مناسب هر کدام به کار گرفته شود.

قلم تراش

چاقوی مخصوصی است که برای تراشیدن قلم ساخته شده است و تیغه آن فرم و شکل خاصی دارد. جنس تیغه‌های قلم تراش باید از نوع فولاد خشک و سخت باشد.

قَطْرَن

وسیله‌ای است که به هنگام قط زدن نوک قلم، در زیر قلم قرار می‌گیرد. جنس قَطْرَن باید نرم‌تر از تیغه قلم تراش باشد. موادی مانند : چوبهای سخت، شاخ و عاج حیوانات برای ساختن قَطْرَن مناسب هستند. قسمت زیرین قَطْرَن که روی میز قرار می‌گیرد باید کاملاً تخت و قسمت بالایی آن که قلم بر روی آن قرار می‌گیرد، دارای قوسی مختصر باشد.

قلم‌دان

قلم‌دان جعبه‌ای است که برای نگهداری قلمها از آن استفاده می‌شود. امروزه انواع کیفی آن هم در بازار موجود است.

زیرمشقی

وسیله‌ای است که در زیر صفحه قرار می‌گیرد تا هنگام نوشتن نوک قلم بهتر بر روی کاغذ قرار گرفته، به خوبی بر روی آن حرکت کند. زیرمشقی را می‌توان از چرم طبیعی صاف و نرم یا برخی چرمهای مصنوعی تهیه کرد. از چند لایه روزنامه هم می‌توان به عنوان زیرمشقی استفاده کرد.

دوات

ظرف دهانه گشادی است که مرکب و لایقه داخل آن قرار داده می‌شود. جنس آن معمولاً از شیشه، چینی یا پلاستیک است.

لیقه

نخ یا الیاف ابریشمی است که در داخل دوات قرار داده می‌شود. امروزه لایقه‌های آماده از جنس ابریشم طبیعی و مصنوعی در بازار موجود است. یادآوری: فراگیران عزیز باید برای انجام تمرینات عملی در جلسه بعدی (جلسه دوم) ابزار خوشنویسی را تهیه کرده، همراه بیاورند تا آموزش خوشنویسی و تدریس کتاب، طبق جدول بودجه‌بندی زمانی ادامه یابد.

روش تراشیدن قلم

تراشیدن قلم در چهار مرحله انجام می‌گیرد.

الف — ایجاد میدان قلم: قلم را از سر باریکتر آن در بین انگشتان قرار داده، با دست دیگر تیغه قلمتراش را با زاویه‌ای حدود ۴۵°، بر روی قلم در فاصله مناسبی از نوک قلم می‌گذاریم و با حمایت انگشتان شصت هر دو دست که در پشت تیغه قرار می‌گیرند میدان قلم را می‌تراشیم.

ب — کناره‌برداری: در این مرحله کناره‌های قلم را از دو طرف به تدریج و به یک اندازه برمی‌داریم تا قسمتی از نوک قلم، دارای پهنای مساوی گردد.

ج — پشت‌برداری: برای اینکه در هنگام مرکب‌برداری، مقداری مرکب در پشت قلم ذخیره شود و در هنگام نوشتن، به راحتی و به تدریج در نوک قلم جریان یابد، قسمتی از پوست قهوه‌ای رنگ پشت قلم را طوری برمی‌داریم که پوست کناره‌ها بر نوک قلم باقی بماند.

د — قط زدن: در پایان، قسمت نوک قلم را بر روی قطرن قرار داده، تیغه قلمتراش را با زاویه‌ای در حدود ۲۰ تا ۲۵° نسبت به خط افقی به‌طور تقریباً عمود در قسمتی که پوست آن را برداشته‌ایم می‌گذاریم و با فشار انگشت شصت و با یک حرکت آن را قط می‌زنیم. چنانچه نوک قلم حالت مطلوب را به‌دست نیاورد این عمل را تکرار می‌کنیم. در بعضی از قلمها، شکافی در نوک قلم ایجاد می‌کنند که به روان‌تر شدن مرکب کمک می‌کند. این عمل را «فاق زدن» می‌گویند، امروزه بسیاری از خوشنویسان فقط قلمهای پهن را فاق می‌زنند.

لازم است فراگیران گرامی با راهنماییهای هنرآموز محترم و رعایت موارد ایمنی، روش تراشیدن قلم را با قلمهای ارزان عملاً تمرین کنند.

تمرین منزل

دو عدد قلم‌نی مرغوب تهیه کرده، آنها را در منزل (بعد از تمرین با قلم‌های ارزاتر) بتراشید و در جلسه بعد، همراه خود به کلاس بیاورید.

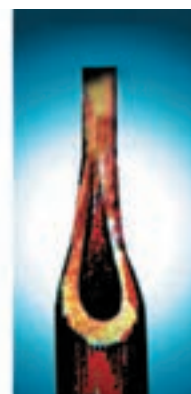
۴

۳

۲

۱

تصویر ۱۱-۱- چهار مرحله تراشیدن قلم

آموزش الفبا (گروه اول)

قلم گذاری

در خوشنویسی نستعلیق، نگارش تمامی حروف و کلمات (مگر در موارد استثنایی) با قرار گرفتن پهنای نوک قلم در زاویه‌ای بین ۶۰ تا ۶۵ نسبت به خط افقی بر روی صفحه شروع می‌شود. به همین دلیل عادت دادن دست به این زاویه قلم گذاری، اولین گام در آموزش عملی نستعلیق است. برای انجام این حرکت، کافیست پهنای نوک قلم را در زاویه حدود ۶۳ بر روی صفحه قرار داده، بلافاصله برداریم، به طوری که فقط اثر پهنای نوک قلم بر روی صفحه نقش بندد. با یک بار مرکب برداری می‌توان چند بار این عمل را تکرار کرد (نمونه ۲-۱).

نمونه ۲-۱

نکته: در هنگام تمرین قلم گذاری باید دقت کرد که قلم بر روی کاغذ حرکت نکند؛ زیرا قلم گذاری فقط به معنی ایجاد اثر پهنای نوک قلم است بر روی صفحه. حرکت قلم گذاری را باید آنقدر تمرین کرد تا دست کاملاً به انجام این حرکت عادت کند.

نقطه گذاری

نقطه، در خوشنویسی نستعلیق علاوه بر این که بخشی از برخی حروف را تشکیل می‌دهد، به عنوان واحد اندازه گیری حروف و کلمات در جهت رعایت قواعد کلی آنها به کار می‌رود. شکل کلی نقطه در نستعلیق مربعی است که گوشه‌های آن در بالا، پایین، چپ و راست قرار می‌گیرد. برای اجرای نقطه، قلم را بر روی صفحه قرار داده، همزمان در جهت راست و پایین حرکت می‌دهیم.

نمونه ۲-۲

قبل از اینکه به آموزش شکل الف و نحوه اجرای آن در نستعلیق بپردازیم لازم است با خط زمینه و کاربرد آن در خوشنویسی آشنا شویم.

خط زمینه

خطی است افقی که جایگاه حروف و کلمات را در سطر مشخص می‌کند. این خط را «خط کرسی» و «خط میزان» و «مَسْطَر» نیز می‌گویند.

الف

«الف» در نستعلیق با یک حرکت قلم نوشته می‌شود و ارتفاع آن ۳ نقطه و ضخامت آن در حدود $\frac{1}{4}$ تا $\frac{1}{3}$ پهناي قلم می‌باشد و قسمت انتهایی آن بر خط زمینه مماس است.

برای اجرای شکل «الف» ابتدا ۳ نقطه از خط زمینه به طرف بالا و به صورت عمودی در اول سطر قرار می‌دهیم به طوری که گوشه نقطه‌ها بر هم مماس باشند. این ۳ نقطه را نقطه‌های راهنمای «الف» می‌نامیم. نکته: نقطه‌های راهنما، نقطه‌هایی هستند که برای رعایت اندازه‌های حروف و کلمات به هنگام تمرین در اول سطر قرار داده می‌شوند.

بعد از قرار دادن نقطه‌های راهنما، قلم را در ارتفاع ۳ نقطه با زاویه ۶۳ قرار داده، با حفظ زاویه به طرف پایین و در جهت عمودی حرکت می‌دهیم تا قسمت پایین نوک قلم با خط زمینه مماس شود. اگر زاویه قلم‌گذاری ما درست باشد پهناي «الف» خودبه‌خود حدود $\frac{1}{4}$ تا $\frac{1}{3}$ پهناي قلم خواهد بود (نمونه ۲-۳).

نکته: قبل از تمرین عملی هر شکلی باید آن شکل را مورد مطالعه بصری قرار دهیم. منظور از مطالعه بصری، نگاه کردن همراه با دقت به شکل مورد نظر است به طوری که تمام جزئیات آن از نظر زاویه‌ها، شکل، اندازه و مشخصات دیگر، به خوبی با عمل دیدن مورد مطالعه قرار گیرد و همراه با شکل کلی آن به خاطر سپرده شود. این عمل را در خوشنویسی اصطلاحاً «مشق نظری» می‌گویند.

نمونه ۲-۳

نحوه صحیح تمرین عملی

برای اینکه از تمرینات خود بهترین نتیجه را بگیریم و به روند کسب مهارت در خوشنویسی که نوعی ایجاد هماهنگی میان چشم، ذهن و دست است، سرعت بیشتری ببخشیم، لازم است به ترتیب زیر عمل کنیم:

— ابتدا شکل را به دقت مورد مطالعه بصری قرار می‌دهیم. سپس در اول سطر، نقطه‌های راهنمای شکل مورد نظر را با رعایت جایگاه آن نسبت به خط زمینه نقطه‌گذاری می‌کنیم. آنگاه یک‌بار شکل را با توجه به نقطه‌های راهنما و خط زمینه و رعایت قواعد می‌نویسیم. (این شکل، الگوی ما برای تکرارهای بعدی خواهد بود) حال شکل

را با توجه به الگوی اوّل به طور متوالی و بدون قرار دادن نقطه‌های راهنما تا آخر سطر تکرار می‌کنیم. در سطرهای بعدی نیز به این نحو عمل می‌کنیم (نمونه ۲-۴).

نمونه ۲-۴

لازم است فراگیران عزیز این شیوه تمرین را در تمامی تمرینات عملی کتاب در مورد حروف و کلمات به کار گیرند.

تمرین منزل

در یک کادر مستطیل 20×10 سانتیمتر، با تکرار حرکت قلم‌گذاری به وسیله قلمهای مختلف در پهناهای متفاوت و مرکبهای کمرنگ و پررنگ «باران» را نمایش دهید.

تمرینات کارگاهی

۱- حرکت قلم‌گذاری را در 10° سطر با رعایت زاویه $(60^\circ$ تا $65^\circ)$ تمرین کنید.

۲- شکل نقطه را در 10° سطر اجرا کنید.

۳- شکل الف را با رعایت قواعد آن در 10° سطر خوشنویسی کنید.

آموزش الفبا (حروف تخت کوتاه)

در شیوه آموزشی کتاب حاضر، برای ایجاد سهولت در امر آموزش عملی خوشنویسی و درک بهتر فراگیران از تناسبات و قانونمندی موجود در ساختار نستعلیق، حروف الفبا بر اساس مشترکات و تشابهات در شکل، گروه‌بندی شده، همچنین در ترتیب آموزش این گروه‌ها رعایت اصل آسان به مشکل مدنظر بوده است.

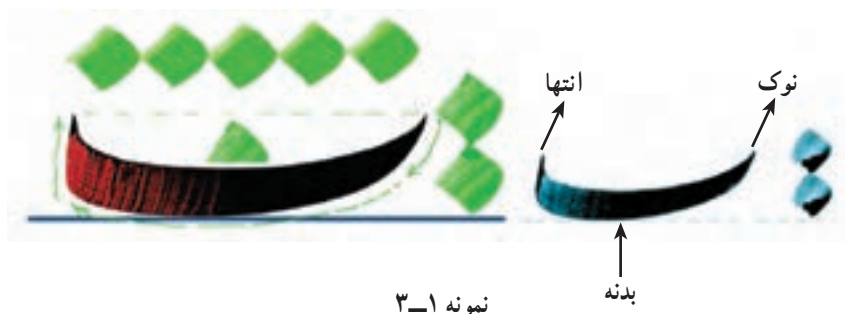
آموزش گروه حروف تخت که شامل «ب، پ، ت، ث، ف، ک و گ» می‌باشد، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. این اهمیت از ساختار تخت (افقی) و اندازه نسبتاً بزرگ این حروف در نستعلیق ناشی می‌شود. زیرا در یک قطعه خوشنویسی نستعلیق شکلها و حروفی که در نگاه اول به چشم می‌خورند و جلب توجه می‌کنند حروف تخت و کشیده‌ها هستند. این امر نشان دهنده ارزش بصری بالاتر این گروه نسبت به گروههای دیگر از حروف الفباست. به همین دلیل، آموزش و فراگیری حروف تخت از حساسیت بیشتری برخوردار است و دقت نظر افزونتری را می‌طلبد.

حروف تخت در نستعلیق به دو شکل کوتاه و کشیده نوشته می‌شوند. در این جلسه فقط نحوه اجرای حروف تخت کوتاه مورد بررسی و آموزش قرار می‌گیرند که شامل چهار شکل «ب کوتاه»، «ف کوتاه»، «ک متصل کوتاه» و «ک تنهای کوتاه» می‌باشد.

«ب کوتاه»

«ب کوتاه»، شکل پایه حروف تخت کوتاه محسوب می‌شود. زیرا این شکل در حروف تخت کوتاه دیگر نیز تکرار می‌شود. این بدان معناست که با فراگیری «ب کوتاه» خودبه‌خود قسمت عمده‌ای از حروف تخت کوتاه دیگر را نیز می‌آموزیم.

مشخصات «ب کوتاه»: این شکل از ۳ قسمت: نوک، بدنه و انتها تشکیل شده است که بدون انقطاع و با یک حرکت قلم اجرا می‌شود. طول آن ۵ نقطه و ارتفاعش ۱/۵ نقطه می‌باشد و در حدود ۵/۰ نقطه گودی دارد و نقطه شروع و پایان آن، هم ارتفاع بوده، قسمت زیرین آن بر خط زمینه مماس است (نمونه ۳-۱).

نحوه اجرای ب کوتاه: ابتدا، نقطه‌های راهنمای «ب کوتاه» را به صورت ۲ نقطه عمودی (که ۱/۵ نقطه از آن نشان دهنده ارتفاع «ب کوتاه» است) و ۵ نقطه افقی (که نشان دهنده طول «ب» است) در اول سطر قرار می‌دهیم. حال، برای اجرای شکل «ب کوتاه» قلم را ۱/۵ نقطه بالاتر از خط زمینه با زاویه‌ای در حدود ۶۳ قرار داده، در همان زاویه اندکی به طرف خط زمینه حرکت می‌دهیم تا نوک «ب کوتاه» ایجاد شود؛ سپس حرکت قلم را به صورت افقی در امتداد خط زمینه با اندکی قوس ادامه می‌دهیم، به طوری که زاویه قلم در پایان ۵ نقطه از ۶۳ به ۹۰ تغییر کند. حال برای تکمیل شکل، حرکت را در جهت عمودی اندکی به طرف بالا ادامه می‌دهیم تا با نوک «ب» هم ارتفاع شود. به این صورت برای اجرای «ب کوتاه»، قلم در سه جهت حرکت می‌کند اما باید توجه داشت که تمامی شکل «ب» با یک حرکت قلم نوشته می‌شود.

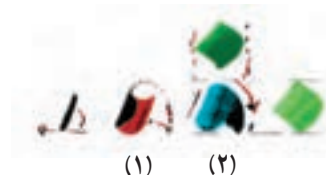
نمونه ۲-۳ نمونه‌ای از شیوه صحیح تمرین در خوشنویسی

ف کوتاه

«ف کوتاه» از دو قسمت اصلی تشکیل شده است: قسمت اول که سر «ف» می‌باشد و قسمت دوم که دقیقاً مانند «ب کوتاه» است. ارتفاع و عرض سر «ف» نباید از یک نقطه بیشتر باشد. **نحوه اجرای «ف کوتاه»:** برای اجرای «ف کوتاه»، باید ابتدا قسمت اول آن را که سر «ف» می‌باشد به طور جداگانه اجرا و تمرین کرد.

نحوه اجرای قسمت سر «ف»: ابتدا یک نقطه کمی بالاتر از خط زمینه به عنوان نقطه راهنمای سر «ف» در اول سطر قرار می‌دهیم. حال، قلم را طبق معمول با زاویه ۶۳، بر روی صفحه قرار داده، به اندازه $\frac{1}{4}$ نقطه از راست به چپ به صورت قوس‌دار حرکت می‌دهیم، سپس با یک چرخش به طرف راست و با نوک قلم شکل آن را کامل می‌کنیم. به طوری که بین زائده سمت راست و گردی سمت چپ در قسمت زیرین، فضای خالی کوچکی ایجاد شود. باید توجه داشت که سر «ف» از یک نقطه بزرگتر نباشد و با یک حرکت قلم اجرا شود (نمونه ۳-۳).

بعد از اینکه شکل سر «ف کوتاه» را به اندازه کافی تمرین کردیم، می‌توانیم شکل «ف کوتاه» را به طور کامل اجرا کنیم. برای این کار، ابتدا نقطه‌های راهنمای آن را به صورت ۳ نقطه عمودی (که ۲/۵ نقطه از آن نشان دهنده ارتفاع «ف کوتاه» است) و ۵ نقطه افقی در اول سطر قرار می‌دهیم. حال سر «ف» را در ۲/۵ نقطه بالاتر از خط

نمونه ۳-۳

زمینه طوری می‌نویسیم که قسمت زیرین آن $\frac{1}{5}$ نقطه با خط زمینه فاصله داشته باشد. در حرکت دوم شکل «ب کوتاه» را بدون کم و کاست به زایده زیرین و سمت راست سر «ف» وصل می‌کنیم تا شکل «ف کوتاه» کامل شود. به این ترتیب شکل ف کوتاه با دو حرکت قلم اجرا می‌شود (نمونه ۳-۴).

نمونه ۳-۴

ک متصل کوتاه

حروف «ک» و «گ» کوتاه اگر به صورت متصل در کلمه‌ای بیایند (مانند کلمه نیک) به طول ۵ نقطه نوشته می‌شوند و اگر به صورت تنها (غیرمتصل) بیایند (مانند کلمه پاک) به طول ۳ نقطه اجرا می‌شوند. به همین دلیل حروف «ک» و «گ» کوتاه را در دو بخش «ک متصل کوتاه» و «ک تنهای کوتاه» بررسی می‌کنیم.

«ک متصل کوتاه» از ۳ قسمت تشکیل شده است که قسمت اول آن با حروف متصل قبلی به صورت «الف متصل» و از پایین به بالا نوشته می‌شود. قسمت دوم آن همان شکل پایه «ب کوتاه» است که به قسمت اول وصل می‌گردد و قسمت سوم سرکش را شامل می‌شود.

نحوه اجرای «ک متصل کوتاه»: برای آموزش و اجرای «ک متصل کوتاه» از کلمه ساده «یک» استفاده می‌کنیم. برای این کار بهتر است ابتدا شکل «با» را به طور جداگانه اجرا و تمرین کنیم:

ابتدا نقطه‌های راهنمای شکل «با» را به صورت ۳ نقطه عمودی در اول سطر قرار می‌دهیم؛ سپس قلم را با زاویه معمول ۶۳ طوری قرار می‌دهیم که قسمت بالای نوک آن با خط زمینه یک نقطه فاصله داشته باشد. حال، با یک چرخش کوتاه و قوسدار به طرف پایین و چپ و ادامه آن در جهت عمودی تا ۳ نقطه، شکل «با» را کامل می‌کنیم. باید توجه داشت که این شکل، با یک حرکت قلم اجرا شود و زاویه ۶۳ شروع تا پایان تقریباً حفظ شود تا پهنای «الف» حدود $\frac{1}{3}$ پهنای قلم ضخامت داشته باشد.

بعد از اینکه شکل «با» را به اندازه کافی تمرین کردیم، برای اجرای شکل کامل «یک» به ترتیب زیر عمل می‌کنیم: ابتدا نقطه‌های راهنمای راهنما را به صورت ۳ نقطه عمودی و ۵ نقطه افقی در اول سطر قرار می‌دهیم؛ سپس شکل «با» را نوشته، در حرکت دوم شکل پایه حروف تخت کوتاه را به آن وصل می‌کنیم. بدیهی است که نقطه اتصال «ب کوتاه» به شکل «با» درست در وسط آن یعنی $\frac{1}{5}$ نقطه بالاتر از خط زمینه خواهد بود. در حرکت سوم و در مرحله پایانی سرکش ک را با شیب دو نقطه و طول ۴ تا ۵ نقطه و با تمامی پهنای نوک قلم طوری اجرا می‌کنیم که ضخامت آن حدود $\frac{1}{3}$ تا $\frac{1}{4}$ پهنای قلم باشد و انتهای آن در قسمت بالایی شکل «با» با فاصله‌ای اندک قرار گیرد. (نمونه ۳-۵).

نحوه اجرای «ک تنهای کوتاه»: برای اجرای شکل «ک تنهای کوتاه» ابتدا نقطه‌های راهنمای آن را به صورت ۵ نقطه عمودی و ۳ نقطه افقی در اول سطر قرار می‌دهیم. سپس قسمت اول را که «الفی» به ارتفاع $\frac{3}{5}$ نقطه است از ۵ نقطه بالاتر از خط زمینه شروع و در $\frac{1}{5}$ نقطه مانده به خط زمینه، تمام می‌کنیم.

نمونه ۳-۵

در حرکت دوم، شکل پایه «ب کوتاه» را استثنائاً به طول ۳ نقطه اما با همان ویژگیها به قسمت زیرین «الف» وصل می‌کنیم و با قرار دادن سرکش در بالای «الف» «ک» شکل را کامل می‌کنیم (نمونه ۳-۶).

نمونه ۳-۶

نمونه ۳-۷- مطالعه بصری شکل پایه در حروف تخت کوتاه

تمرین منزل

در یک کادر مستطیل به ابعاد 20×10 سانتیمتر، با تکرار شکل «ب کوتاه» به وسیله قلمهایی با پهنای مختلف و استفاده از مرکب رنگی مناسب، «دریا» را نمایش دهید.

تمرینات کارگاهی

۱- شکل «ب کوتاه» را در ۵ سطر اجرا کرده، در پایان با قرار دادن نقطه‌های مختلف آنها را به «ب، پ، ت و ث» تبدیل کنید.

۲- هر یک از شکل‌های «ف کوتاه»، «ک متصل کوتاه» و «ک تنهای کوتاه» را به‌طور جداگانه و به ترتیب سه سطر تمرین کنید.

۳- هر یک از کلمات آب، بانک و باف را به‌طور جداگانه، یک سطر خوشنویسی کنید.

۴- سه کلمه جدید با توجه به شکلها و حروف آموزش داده شده انتخاب و از هر کدام یک سطر خوشنویسی کنید.

آموزش الفبا (حروف تخت کشیده)

ب کشیده

در گروه حروف تخت کشیده که شامل چهار شکل «ب کشیده»، «ف کشیده»، «ک متصل کشیده» و «ک تنهای کشیده» می‌باشد، شکل «ب کشیده» شکل پایه محسوب می‌شود. به همین دلیل، آموزش این شکل از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است.

مشخصات «ب کشیده»: ارتفاع آن ۲ نقطه و طول آن حدود ۹ تا ۱۱ نقطه است. این شکل از دو قسمت نوک و بدنه تشکیل شده است که بدون انقطاع، با یک حرکت قلم نوشته می‌شود و قسمت زیرین آن بر خط زمینه مماس است. اما نقطه شروع آن با نقطه انتهایی در یک ارتفاع قرار نمی‌گیرد و دارای یک نقطه، گودی است.

نمونه ۴-۱

نحوه اجرای «ب کشیده»: برای اجرای «ب کشیده»، ابتدا، نقطه‌های راهنما را به صورت ۲ نقطه عمودی و ۱۰ نقطه افقی در اول سطر نقطه‌گذاری کرده، سپس قلم را طبق معمول با زاویه ۶۳ در فاصله ۲ نقطه بالاتر از خط زمینه قرار می‌دهیم و در همان زاویه کمی به طرف پایین حرکت می‌دهیم تا نوک «ب کشیده» نمایان شود. حال، بدون آنکه قلم را از روی صفحه برداریم حرکت را در جهت افقی به طول ۹ تا ۱۱ نقطه طوری ادامه می‌دهیم که قلم از زاویه ۶۳ به ۹۰ در پایان شکل تغییر کند. در آخرین مرحله با اشاره کوچک قلم به طرف بالا، شکل را کامل می‌کنیم. باید توجه داشت که شکل «ب کشیده» در کل، دارای قوس مختصری است (نمونه‌های ۴-۱ و ۴-۲). برای پی بردن به جزئیات بیشتر در این شکل لازم است آن را مورد مطالعه بصری قرار دهیم.

نمونه ۴-۲

«ف کشیده»

این شکل از دو قسمت، تشکیل و با ۲ حرکت قلم نوشته می‌شود.
 نحوه اجرای «ف کشیده»: ابتدا نقطه‌های راهنما را به صورت ۳ نقطه عمودی و ۹ تا ۱۱ نقطه افقی قرار داده، قسمت سر «ف» را بالاتر از خط زمینه طوری می‌نویسیم که قسمت زیرین آن ۲ نقطه با خط زمینه فاصله داشته باشد و اندازه آن از یک نقطه تجاوز نکند. سپس در حرکت بعدی شکل پایه «ب کشیده» را به زایده سمت راست سر «ف» وصل می‌کنیم تا شکل کامل شود (نمونه ۳-۴).

نمونه ۳-۴

ک متصل کشیده

شکل «ک متصل کشیده» با ۳ حرکت قلم نوشته می‌شود.
 نحوه اجرای «ک متصل کشیده»: ابتدا نقطه‌های راهنما را به صورت ۳ نقطه عمودی و ۹ تا ۱۱ نقطه افقی قرار داده و شکل «با» را در حرکت اول می‌نویسیم، سپس شکل «ب کشیده» را بدون کم و کاست به آن وصل می‌کنیم و در حرکت سوم، سرکش «ک» را به طول ۴ تا ۵ نقطه و با شیب ۲ نقطه و ضخامت $\frac{1}{3}$ تا $\frac{1}{4}$ پهنای قلم در بالای «با» قرار می‌دهیم و شکل را کامل می‌کنیم (نمونه ۴-۴).

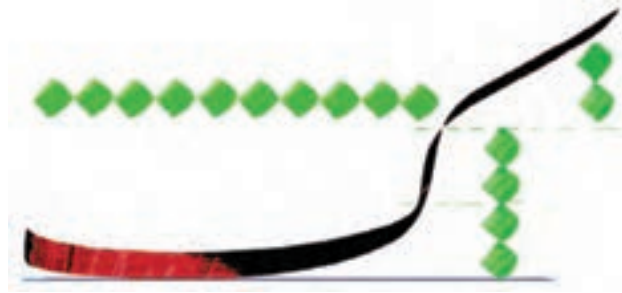

نمونه ۴-۴

«ک تنهای کشیده»

این شکل، با ۳ حرکت قلم نوشته می‌شود و دارای ۳/۵ تا ۴ نقطه ارتفاع و ۹ تا ۱۱ نقطه طول است.
 نحوه اجرای «ک تنهای کشیده»: ابتدا نقطه‌های راهنما را به صورت ۴ نقطه عمودی و ۹ تا ۱۱ نقطه افقی در اول سطر قرار می‌دهیم، سپس در حرکت اول، «الف» «ک» را به اندازه ۱/۵ تا ۲ نقطه طوری می‌نویسیم که قسمت زیرین آن ۲ نقطه با خط زمینه فاصله داشته باشد. حال، شکل پایه حروف تخت کشیده را به آن وصل کرده، با نوشتن سرکش، شکل «ک تنهای کشیده» را کامل می‌کنیم (نمونه ۵-۴).

نمونه ۴-۵

ارزش بصری

در جلسه قبل به ارزش بصری حروف اشاره کوتاهی شد. اکنون برای روشنتر شدن مطلب به مثال ذیل توجه کنید :

اگر در یک سطر خوشنویسی فقط یکی از حروف و کلمات بزرگ مانند حروف تخت و یا کشیده‌ها، به اصطلاح نازیا و معیوب نوشته شود هرچند بقیه اجزای سطر با زیبایی تمام اجرا شده باشد، کل سطر نازیا و معیوب به نظر خواهد رسید. در حالی که همان سطر اگر طوری نوشته شود که فقط یکی از حروف و شکل‌های کوچک سطر مانند «د» یا «و» نازیا و معیوب اجرا شده باشد در کل سطر اثر چندانی نمی‌گذارد و کل سطر زیبا و بدون عیب جلوه می‌کند. این امر نشان می‌دهد که حروف و شکل‌هایی که دارای اندازه‌های بزرگ هستند از ارزش بصری بیشتری نسبت به حروف کوچکتر برخوردارند. البته عوامل دیگری مانند ویژگی شکل، رنگ و موقعیت قرار گرفتن در سطر نیز در ارزش بصری حروف و شکلها مؤثر است. اما عامل اندازه در خوشنویسی از اهمیت بیشتری برخوردار است.

نمونه ۴-۶

تمرین منزل

تعدادی حرف «ب کشیده» و «نقطه» را در روی مقوای سفید طراحی کرده، سپس آنها را قیچی کنید و در یک مقوای رنگی به ابعاد 30×20 با ترکیب بندی دلخواه بچسبانید.

تمرینات کارگاهی

- ۱- شکل «ب کشیده» را در پنج سطر تمرین کنید.
- ۲- هر یک از شکل‌های «ف کشیده»، «ک متصل کشیده» و «ک تنهای کشیده» را به طور جداگانه، سه سطر تمرین کنید.
- ۳- هر یک از کلمات «آب»، «بانک» و «باف» را با استفاده از حروف تخت کشیده، یک سطر خوشنویسی کنید.
- ۴- «ب کوتاه» و «ب کشیده» را به صورت متوالی، سه سطر تمرین کنید و سه مورد از تفاوت‌های این دو شکل را بنویسید.

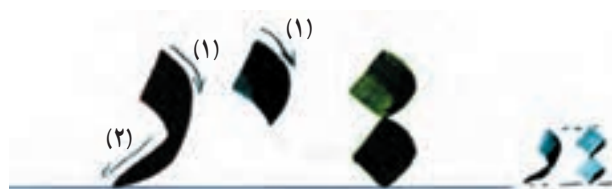
تصویر ۱-۴- بخشی از سیاه مشق میرزا غلامرضا اصفهانی - (قرن ۱۳ هـ)

آموزش الفبا (حروف مفرد)

گروه حروف مفرد شامل «د، ه، و، ر، ط، م» که تمامی چهار حرف اول با ارتفاع ۲ نقطه بر روی خط زمینه قرار می‌گیرند و قسمت اصلی دو حرف بعدی یعنی ط و م نیز با حروف قبلی همسطح است.

نحوه اجرای شکل «د»

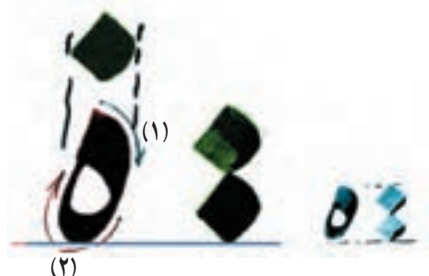
ابتدا نقطه‌های راهنما را به صورت ۲ نقطه عمودی در اول سطر قرار می‌دهیم؛ سپس قلم را با زاویه ۶۳ (طبق معمول) ۲ نقطه بالاتر از خط گذاشته، حرکت اول «د» را شبیه نقطه‌ای که گوشه پایینی آن کمی کشیده شده باشد می‌نویسیم. اندازه این قسمت نباید از یک نقطه بزرگتر باشد. حال قسمت دوم را با فشار نوک بالایی قلم و به صورت مایل و حرکت دادن آن تا خط زمینه، اجرا می‌کنیم (نمونه ۵-۱).

نمونه ۵-۱

نحوه اجرای شکل «ه»

۲ نقطه راهنما را به صورت عمودی در اول سطر قرار داده، حرکت اول را که شبیه حرکت اول «د» است به اندازه یک نقطه انجام داده، سپس حرکت دوم را با فشار نوک بالایی قلم به صورت چرخشی طوری اجرا می‌کنیم که قسمت پایینی «ه» حدود $\frac{1}{2}$ پهنای قلم ضخامت داشته باشد و با خط زمینه مماس شود. باید توجه داشت که عرض شکل «ه» از یک نقطه بزرگتر نباشد (نمونه ۵-۲).

نمونه ۵-۲

نحوه اجرای شکل «و»

بعد از قراردادن نقطه‌های راهنما، حرکت اول «و» را که شبیه سر «ف» است اما زاویه سمت راست سر «ف» را ندارد با یک چرخش از راست به چپ با تمام پهنای قلم در محدوده یک نقطه اجرا می‌کنیم. سپس حرکت دوم

آن را که شبیه حرکت دوم «د» است به آن وصل می‌کنیم (نمونه ۵-۳).

نمونه ۵-۳

نحوه اجرای «ر»

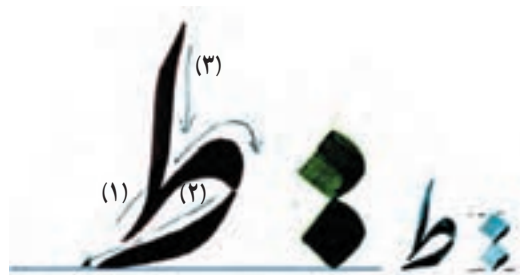
بعد از قراردادن نقطه‌های راهنما، قلم را با زاویه ۶۳، ۲ نقطه بالاتر از خط زمینه قرار داده، با نوک بالایی قلم به اندازه یک نقطه در جهت همان زاویه حرکت می‌کنیم. سپس فشار قلم را به تدریج بیشتر کرده با اندکی تغییر مسیر، حرکتی شبیه حرکت دوم شکل «و» انجام داده، شکل را کامل می‌کنیم. بهتر است این شکل را با یک حرکت قلم اجرا کنیم (نمونه ۵-۴).

نمونه ۵-۴

نحوه اجرای «ط»

ابتدا نقطه‌های راهنما را به صورت ۲ نقطه عمودی قرار داده، سپس نوک قلم را حدود ۵/۰ نقطه بالاتر از خط می‌گذاریم و در جهت ۴۵ به طرف بالا حرکت می‌دهیم، در ارتفاع ۲ نقطه بالاتر از خط زمینه با یک چرخش کوتاه و به ضخامت $\frac{1}{4}$ پهنای قلم حرکت اول را اجرا می‌کنیم. حال حرکت دوم را که بی‌شباهت به حرکت دوم «د» نیست با فشار نوک بالایی قلم به صورت مایل تا اتصال به خط زمینه انجام می‌دهیم در پایان الف ط را از حدود ۵/۳ تا ۴ نقطه بالاتر از خط زمینه، به وسط حرکت اول وصل می‌کنیم (نمونه ۵-۵).

نمونه ۵-۵

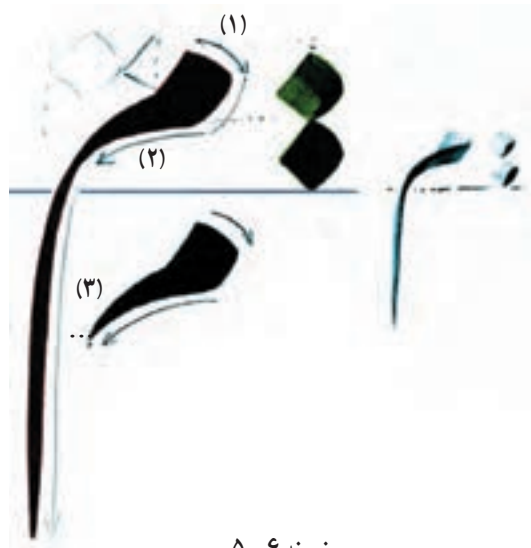
نحوه اجرای «م»

ابتدا نقطه‌های راهنما را به صورت ۲ نقطه عمودی در بالای خط زمینه و ۵ نقطه عمودی در پایین خط زمینه

در اول سطر قرار می‌دهیم. این شکل را بهتر است با ۳ حرکت قلم به شرح زیر اجرا کنیم :

در حرکت اول، تمام پهنای نوک قلم را با زاویه ۶۳، ۲ نقطه بالاتر از خط زمینه قرار می‌دهیم و شکل نقطه را اجرا می‌کنیم. سپس در حرکت دوم، قلم را از قسمتی که نقطه تمام شده، با اندکی قوس به طرف چپ و پایین حرکت می‌دهیم به طوری که قسمت بالایی قلم از قطر نقطه عبور کرده، بر خط زمینه مماس شود. در حرکت سوم «الفی» را به طول ۴/۵ تا ۵ نقطه و به ضخامت $\frac{1}{4}$ پهنای قلم به آخر حرکت دوم وصل کرده، شکل را کامل می‌کنیم (نمونه ۶-۵).

نمونه ۶-۵

تمرین منزل

با استفاده از تکرار شکل‌های «م»، «د»، «ر»، «ب کشیده» در یک کادر مستطیل 10×20 سعی کنید منظره‌ای نمادین از صخره‌ها و آبشار و رودخانه را نمایش دهید.

تمرینات کارگاهی

- ۱- هر یک از شکل‌های «د»، «ه»، «و»، «ر»، «ط»، «م» را یک سطر تمرین کنید.
- ۲- هر یک از کلمات «آدم»، «درنگ» و «آوازه» را یک سطر خوشنویسی کنید.
- ۳- پنج کلمه را با توجه به شکل‌های اجرا شده بسازید و از هر کدام، یک سطر خوشنویسی کنید.

آشنایی با سطر نویسی

سطرنویسی یکی از قالبهای رایج در خوشنویسی است که منظور از آن: جمله و عبارتی کوتاه یا مصرعی شعر است که بر روی یک خط زمینه افقی خوشنویسی شود.

هرچند یک سطر از اجزای مختلف تشکیل می‌شود اما این اجزا باید طوری کنار هم قرار گیرند که در نهایت یک کل منسجم و هماهنگ را به وجود آورند. در درسهای آینده در مورد سطر نویسی مطالب جامعتری ارائه خواهد شد. در این درس فقط به رعایت چهار نکته کلی در مورد سطر نویسی اشاره می‌شود:

- ۱- رعایت قواعد در نگارش تک تک اجزای تشکیل دهنده سطر
  - ۲- رعایت جایگاه اجزای سطر نسبت به خط زمینه
  - ۳- رعایت فاصله‌های یکنواخت، بین اجزای سطر (که معمولاً در حدود یک نقطه می‌باشد).
  - ۴- ایجاد صعود در پایان سطر (که با قرار دادن آخرین جزء سطر در بالاتر از جایگاه معمول آن نسبت به خط زمینه صورت می‌پذیرد).
- اولین سرمشق سطر نویسی را با دقت مورد مطالعه و بررسی قرار داده، به سؤالات مطرح شده در مورد آن پاسخ دهید و با راهنماییهای هنرآموز محترم، به بحث و تبادل نظر بپردازید (نمونه ۱-۶).

نمونه ۱-۶

- ۱- آیا این سطر (سرمشق) تقارن نسبی دارد؟ چرا؟
- ۲- آیا این سطر دارای تعادل است؟ چرا؟
- ۳- اگر یکی از دو شکل «ک» به صورت کوتاه و دیگری به صورت کشیده نوشته می‌شد چه اتفاقی می‌افتاد؟
- ۴- اگر هر دو شکل «ک» به صورت کوتاه نوشته می‌شد چه اتفاقی می‌افتاد؟
- ۵- اگر شکل «د» در آخر سطر، در جایگاه معمولی خود بر روی خط زمینه، نوشته می‌شد قسمت پایانی سطر چگونه به نظر می‌رسید؟

تمرین منزل

در یک کادر مربع به ابعاد 15×15 cm، نقطه‌ها را طوری اجرا کنید که در قسمت بالا، نقطه‌ها به صورت درهم رفته و پراکنده و هر چه به طرف پایین کادر نزدیک می‌شوید فاصله‌ها بیشتر و از تراکم نقطه‌ها کاسته شود، به طوری که در $\frac{1}{5}$ آخر کادر نقطه‌ای وجود نداشته باشد.

تمرینات کارگاهی

- ۱- هریک از شکل‌های «کو»، «با» و «ک» کشیده را یک سطر تمرین کنید.
- ۲- سطر سرمشق را سه بار خوشنویسی کنید.
- ۳- هریک از کلمات لوازم و باریک را یک سطر بنویسید.

تصویر ۱-۶- سطر نویسی - ناشناس

آموزش الفبا (حروفِ گرد)

گروه حروف گرد، شکل‌های «ن، ق، ل، س، ص، س، ی، ح، ع» را شامل می‌شود که در این جلسه فقط شکل‌های «ن، ق، ل» آموزش داده می‌شود.

قبل از آنکه به نحوه اجرای شکل «ن» در نستعلیق بپردازیم لازم است حرکت دوم «ن»، که گردی آن را تشکیل می‌دهد و در تمامی حروف گرد (به استثنای ی، ح، ع که با کمی تغییر اجرا می‌شود) تکرار می‌شود، به عنوان شکل پایه حروف گرد، مورد مطالعه و بررسی قرار دهیم. این شکل، حاصل حرکتی است بر حول دایره‌ای به قطر ۳ نقطه که از $\frac{1}{3}$ سمت راست آن شروع و تا $\frac{2}{3}$ دایره (یک نقطه بالاتر از سمت راست) در سمت چپ ادامه می‌یابد. این حرکت در قسمت پایین، اندکی متمایل به چپ، کمی گودتر می‌شود. گفتنی است که خط زمینه از $\frac{1}{3}$ دایره مزبور عبور می‌کند. به عبارت دیگر، حرکت شکل پایه از خط زمینه شروع می‌شود و تا یک نقطه بالاتر از خط زمینه ادامه می‌یابد. گودی این شکل در سمت راست یک نقطه و در سمت چپ ۲ نقطه خواهد بود. این شکل باید به اندازه کافی و به صورت جداگانه تمرین شود (نمونه ۷-۱).

نمونه ۷-۱- مطالعه بصری شکل پایه در حروف گرد

نمونه ۷-۲

نحوه اجرای شکل «ن»

ابتدا نقطه‌های راهنما را به صورت ۲ نقطه عمودی قرار می‌دهیم. سپس در حرکت اول یک «الف» ۲ نقطه می‌نویسیم که انتهای آن بر خط زمینه مماس شود. در حرکت دوم، شکل پایه حروف گرد را به انتهای «الف» وصل می‌کنیم تا شکل کامل شود (نمونه ۷-۲).

نکته: نقطه شکل «ن» در نستعلیق جایگاه ثابت و مشخصی دارد و نمی‌توان آن را تغییر داد.

نمونه ۳-۷

نحوه اجرای «ق»

نقطه‌های راهنما را همانند نقطه‌های راهنمای شکل «ن» قرار داده، سپس در ۲ نقطه بالاتر از خط زمینه، سر «ق» را مانند سر «ف» می‌نویسیم و با نوک قلم تا خط زمینه با اندکی قوس اما به حالت عمود ادامه می‌دهیم. حال شکل پایه را به آن وصل کرده، شکل را کامل می‌کنیم. این شکل نیز همانند شکل «ن» با دو حرکت قلم نوشته می‌شود (نمونه ۴-۷).

نمونه ۴-۷

نحوه اجرای «ل»

برای اجرای شکل «ل» همانند «ن» عمل می‌کنیم با این تفاوت که طول الف «ل» باید ۴/۵ تا ۵ نقطه باشد (نمونه ۵-۷).

نمونه ۵-۷

تمرین منزل

در مرکز یک کادر مربع به ابعاد 40×40 cm (از مقوای سفید) دایره‌ای به شعاع 4 cm رسم کنید. سپس شکل «ل» را که قطر گردی آن در حدود 4 cm باشد طراحی کرده، بر روی مقوای رنگی ۱۲ بار تکرار کنید حال این ۱۲ عدد «ل» را از مقوای قیچی کرده، در محیط دایره‌ای که قبلاً بر روی مقوای سفید رسم کرده‌اید طوری کنار هم بچسبانید که نوک «الف» شکل‌های «ل» با محیط دایره مماس شود.

تمرینات کارگاهی

- ۱- شکل پایه حروف گرد را با قرار دادن نقطه‌های راهنما در اول سطر، پنج سطر تمرین کنید.
- ۲- هر یک از شکل‌های «ن، ق، ل» را دو سطر تمرین کنید.
- ۳- هر یک از کلمات «باران، زورق و بال» را به صورت جداگانه یک سطر تمرین کنید (نقطه‌های راهنما در اول سطر فراموش نشود).
- ۴- سه کلمه جدید از حروف خوانده شده پیدا کرده، از هر کدام یک سطر خوشنویسی کنید.

تصویر ۱-۷- نستعلیق (ترکیب‌بندی با حروف گرد) - اسماعیل رشوند (معاصر) -

مرکب و قلم - 70×50 cm